

فاضل جمی

○ سید علی موسوی نژاد

○ منشآت فاضل جمی

○ مقدمه و توضیحات: هیبت الله مالکی

○ خط: سید علی موسوی نژاد

○ ناشر: کویر، چاپ اول، ۱۳۷۱

مرحوم حسین فرزند محمد فرزند ملا حسین ملقب به فاضل جم در سوم ربیع الاول سال ۱۲۵۶ هجری قمری در روستای ولایت جم از توابع شهرستان کنگان استان بوشهر تولد یافت. در چهار سالگی پدر خود را از دست داد و تحت تکفل برادر بزرگتر خود ملاحسن قرار گرفت. وی در سن شش سالگی به مکتبخانه رفت و پس از فراگیری قرآن و کتب رایج ادبی، به توصیه و هزینه مالی محمد علی خان پریشان حکمران جم عازم شیراز شد تا به ادامه تحصیل در مدارس علمیه بپردازد. چگونگی توفیق این نوجوان در دستیابی به زمینه تحصیل در محیط شیراز که از حوزه علمیه قابل توجه و علماء بزرگ و مشهور برخوردار بود، آنهم برای نوجوانی که از نظر پشتوانه مالی ضعیف و فاقد تمکن لازم بود ابتدا لطف خداوندی در توجه دادن محمد علیخان پریشان به این امر و سپس مدیون لیاقت

و شایستگی وجودی خود او بود. در اینجا ذکر این حادثه خوش فرجام خالی از لطف نخواهد بود:

محمد علی خان پریشان بر حسب منش نیک و ذوق ادبی خود عصر روزهای پنجشنبه به دیدار طلاب و بازدید از مکتبخانه‌ها می‌رفت. در یکی از این روزها و در حین مصاحبه با طلاب متوجه استعداد این نوجوان شد. پاسخگوئی حسین به پرسشهای پریشان توجه وی را جلب کرد و از وی خواست اگر شعری می‌داند بخواند. حسین نیز با رویی گشاده و لحنی گیرا ابیات زیر را قرائت نمود:

چار چیز است که در سنگ اگر جمع شود
لعل و یاقوت شود سنگ بدان خارایی
پاکی گوهر و اصل گهر و استعداد
تربیت کردن مهر از فلک مینائی
در من این هر سه صفت هست کنون می‌باید
تربیت از تو که خورشید جهان آرائی

تأثیر این ابیات در پریشان موجب ارائه پیشنهاد تحصیل در شیراز به نوجوان تشنه علم شد و بدین سان حسین با شیفتگی وافر راهی شیراز شد و در مدرسه خان در محضر آیه‌الله حاج شیخ مهدی کججوری مازندرانی مشغول به تحصیل گردید. او پس از طی مراحل مختلف تحصیل موفق به اخذ درجه اجتهاد از استاد خود شد و بعداً در یکی از سفرهای خود به عتبات عالیات و تشریف به محضر حاج سید حسین ترک شریانی در نجف اشرف اجتهاد وی به تأیید ایشان رسید.

چگونگی ملقب شدن نویسنده به فاضل بنا به قول خود در کتاب جام جم چنین است که در مواجهه با تبلیغات عالمی علی‌اللهی که در آن زمان موجب جذب و گرایش عده‌ای به عقیده خود شده بود با ادله و براهین علمی و استدلال منطقی برتری مذهب جعفری را به اثبات می‌رساند. این موضوع که انعکاس وسیع و قابل توجهی را در سطح حوزه و شهر شیراز می‌گذارد او را در بین همگنان برجسته می‌سازد و از سوی استاد خود آیه‌الله کججوری به لقب «فاضل» نائل می‌آید.

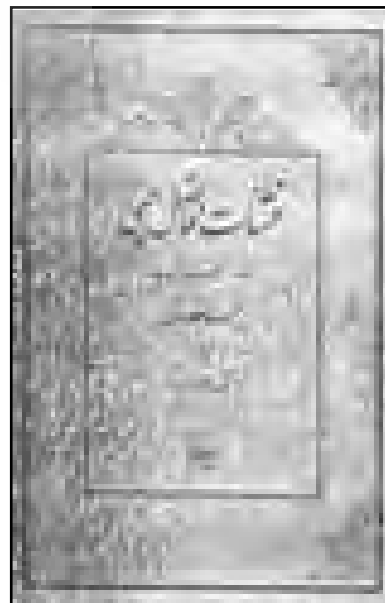
خود در این باره چنین گفته است:

باری که چو خدمتم زه افتاد

«فاضل» لقبم بداد استاد
همچنین در جای دیگری با شکسته نفسی گفته است:

ملقب گر به «فاضل» گشته‌ام نبود عجب از آن
که اکیلل الملک گردیده نام منبت ادنی
شهرت وی به «فاضل» بر اساس بنیه علمی و
گستره دانش او بوده است بطوریکه مرحوم علامه
دهخدا در فرهنگ لغت معروف خود ذیل واژه «فاضل»
به نقل از منتهی الارب، افرادی را که ملقب به فاضل
بوده‌اند معرفی نموده و از جمله فاضل جم را نیز معرفی
کرده است؛ همچنین مرحوم آقا بزرگ تهرانی در کتاب
ماندگار خود الذریعه وی را معرفی کرده است.

فاضل پس از اتمام تحصیل به زادگاه خود جم مراجعت نمود و تا آخر عمر در آنجا ماند. از آثار بجا مانده نویسنده و نامه‌های مختلف او به اشخاص مختلف معلوم می‌شود که از جایگاه علمی و موقعیت اجتماعی ممتازی بین الاقربان برخوردار بوده است. وی در جم و مناطق همجوار مرجع حل و فصل دعاوی و مباحث مذهبی علمی بوده و با حکام محلی در مناطق جم و دشتی و همچنین با امراء و بزرگان حکومت فارس که مرکز حوزه جنوبی کشور بوده‌اند مراد و مجالست داشته است. حضور فاضل در جم، جاذبه‌ای برای اشخاص و افراد اهل علم بوده است به طوری که مرحوم ملاحسن کبگانی از اهالی کبگان دشتی که خود از علما و شعراء معروف آن زمان بوده بیش از نیمی از عمر خود را در جم سپری نموده است. البته عوامل دیگری چون وجود افراد نامی و اهل ذوق در جم و همچنین آب و هوای معتدل منطقه که در مقایسه با مناطق همجوار از شرایط طبیعی بسیار مناسبی برخوردار است در جذب این حضور نیز مؤثر بوده است. شخصیت اجتماعی فاضل دارای برجستگی‌های قابل توجهی است به طوری که علیرغم مؤانست و مجالست با حکام و امراء محلی هرگز به عنوان چهره توجیه‌گر اعمال و رفتار خلاف حکومت وقت، مطرح نبوده بلکه همواره در طرح مسائل و امور شرعی بدون مصلحت اندیشی به صدور احکام می‌پرداخته و در

در شیراز به جواب یکی از عرفای بلندنقاشه روانه داشته ام .

مخدوم مهر روم تعلیمه شعریه سخریه سرکار که کلمات آبدارش گواره ده در دروغر شاه واربل خط
 تر قین راز غمت ثانی روزگار و نهار بهار شسته بود زیارت نمود، اگر چاه مننه در دیگها داعی بود هر آینه نمونه "ان من انبیا
 حکمته" میسر و ولی چسود که دیبالی معلم بر جوان لا اعظم است آری؛ ع؛ "ما تم سر است خانه آینه زشت را"
 با بکله در لباس بیج بوجا المیجی بکار رفته بود، بقول و صاف انحصره که عرض ازین سخن سرانی و عبارات آرائی نیست که
 ع؛ "تا سخن در سخن اقدر ز سخندان من" و انهم خود مقصدی است اتم و مرادی است اتم زیرا که فصیلت شعر گفته
 "ان الله کنز تحت العرش و مقاصد انسا ان شعرا" کفایت است. امیب که قریح طیبه همواره عقاد و لسان بحر
 بیان مضامین بکار افتاد با و. خدا گواه است که پر بسته نظر جلوه گر و خیالت مراموس جان و سمر است نه بچ
 همین دوستی چشم و پوتین بپشم باشد و زود اهل تحقیق تیز این دوستی را چشمنی و ز این پوتین را پشمنی است
 روفت باطنی است که ناظر در هر چه که جلوه منظور رسیده که؛ ع؛ "لب شسته حمل آب نماید سراب" اصفا
 قلبی باید تا اینکه زود داد باید جان من تا توانی این طرز رنگور از کف کمدار کند تا در لوح سینه خرم صبر الف حبت
 حلیف نقش باید و نگار شعر گلین ارمیده را بدان که مطلوب است نزد خویشان بدان؛ بیت؛
 زینص رای از بزیان تان اسیر بکن
 طهره چون می میواند شد چرا گوهر شرد
 "والسلام"

یک نمونه از
 نامه‌های فاضل جمی به
 یکی از عرفای زمان

مرحوم حسین فرزند محمد فرزند
 ملاحسین ملقب به «فاضل جم»
 در سوم ربیع الاول سال ۱۲۵۶
 ه. ق. در روستای ولایت جم از
 توابع شهرستان کنگان استان
 بوشهر تولد یافت. پس از
 فراگیری قرآن و کتب رایج ادبی،
 به توصیه و هزینه مالی محمدعلی
 خان پربشان، حکمران جم، عازم
 شیراز شد تا به ادامه تحصیل در
 مدارس علمیه بپردازد

مناقشات محلی و درگیری‌های اجتماعی محور حل و
 فصل امور قرار می‌گرفته است و در این گونه برخوردها
 بدون ملاحظه شرایط و موقعیت حکام، اظهار نظر
 می‌نموده است که با بررسی در آثار وی این وجهه
 شخصیتی وی کاملاً بارز است. از آنجا که منطقه جم
 از شرایط مناسب طبیعی و آب و هوای معتدل برخوردار
 است بیشتر اوقات در دوره‌های مختلف تاریخی به
 خصوص در دوره قاجار مطمح نظر حاکمان مناطق
 دیگر بویژه حکام با نفوذ منطقه‌ای چون شیوخ حاکم بر
 کرانه خلیج فارس از نواحی لنکه و گاو بندی تا بندر
 کنگان بوده است همچنین خوانین قشقایی خواهان
 گرفتن مالیات این ناحیه بوده‌اند و در این رابطه
 دست‌اندازی‌هایی نیز داشته‌اند که با مقاومت جدی
 مردم جم روبرو شده‌اند و نقش شخصیت‌هایی چون
 فاضل در دفاع از حقوق مردم مهم و مؤثر بوده است.
 این وضع در زمان فاضل که همزمان با حکمرانی محمد
 علیخان پربشان جمی بوده است از قوت بیشتری
 برخوردار بوده است به طوری که واقعه قلعه کلات سرخ
 و غائله شیخ مذکور آل جباره نصوری در آن زمان با
 مداخله محمد علیخان و مشارکت عده‌ای از اهالی جم
 و همکاری آنان با خان سرهنگ فرمانده قوای دولتی بر
 علیه شیخ مذکور پایان می‌پذیرد و در نوشته‌های فاضل
 اشاراتی در این مورد آمده است.

از فاضل جم تنها یک فرزند دختر بجا ماند که آنهم
 عمر زیادی نکرد و بیش از این از زندگی خانوادگی وی
 اطلاعی در دست نیست. فاضل برادری بنام ملاحسن
 داشته که از لحاظ علمی به موقعیت فاضل نمی‌رسیده
 است. از ملاحسن فرزندان ذکور باقی مانده که
 معروفترین آنان میرزا عبدالباقی پدر میرزا فاضل

ملاحسن و همچنین میرزا عبدالباقی و میرزا فاضل
 حفظ و نگهداری شد و به چاپ رسیدن کتاب منشآت
 نیز با پشتکار میرزا فاضل خاکسار انجام گرفت.
 آثار فاضل:

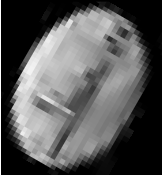
فاضل صاحب آثار چندی است که ذیلاً ذکر
 می‌گردد:

۱- جام جم فی آثار العجم

این کتاب حاوی مقالات و مقولات فلسفی،
 عرفانی، فقهی، اصولی، کلامی، تاریخی، جغرافیایی،
 ادبی، طنز و فکاهی است. کتاب جام جم از سوی
 تذکره‌نویسان به کثکول توصیف شده است. جام جم در
 حجم زیادی نگارش یافته و بصورت سر و ته زده تنها
 نسخه‌ای به خط نویسنده موجود است. عدم نگهداری
 صحیح باعث از بین رفتن قسمتهایی از کتاب شده است
 ولیکن به لحاظ مجزا بودن مقالات، بخشهای باقیمانده

خاکسار بوده است. میرزا عبدالباقی با تحصیل علوم
 دینی موقعیت شایانی در جم بدست آورد. وی علاوه بر
 مرجعیت حل دعای به لحاظ علمی و حسن خط،
 نویسنده اغلب اسناد ملکی و حقوقی بوده است که
 بسیاری از آن اسناد در منطقه موجود است. مرحوم
 میرزا فاضل خاکسار فرزند میرزا عبدالباقی نیز فردی
 صاحب ذوق و استعداد بوده و حافظه‌ای قوی داشت
 بطوریکه علاوه بر اشراف زیاد بر آیات، احادیث و امثال
 و حکم عربی و فارسی، بخش وسیعی از نامه‌ها و
 نوشته‌های فاضل بویژه مکتوبات منشآت را از حفظ
 داشت و در محافل و مجالس کتاب خوانی و شعر و ادب
 که در جم بسیار رایج بود میرزا فاضل از شخصیت قابل
 توجهی بشمار می‌رفت. از مرحوم میرزا عبدالباقی نیز
 اشعار و نوشته‌هایی باقی مانده که تاکنون چاپ و انتشار
 نیافته است. نوشته‌های فاضل به همت برادرش

نوشته‌ای است شری که در نقل و انتقال باغستانی برای یکی از اعیان

حضرت و خورشیدی تپوین همسرام تیمور به یاسا و دستور و ریغ و شور فرموده و به
 نسایم عنبر شمایم کلشن سینه اجباب را از لاله نامی بجای احمر و اصغر نموده که صلوات الله علیکم منیت
 که مرتویق یافته در تحصیل شایسته آنکه رضای حق را در یافته باشد. از آنجمله یکی اشرف الحاج حاج عیاش
 جمی است که گاهی در سفر عراق عرب براق برق تک عجمی را بزرگ و نامرئی آورد و در باغی مجاز و دیار جاجا
 طرازی میگرد و او ادانی زمین مشغول و مشغول از فسیل و غمام و گرم به گرم مالی محض حضرت لایزال
 به یکی از موالی گرام و صلوات الله علیهم خود متعلق میاز و بیعت نیل مراتب علما به حطام و دنیا نمی برد و در
 میداند که اگر چه دنیا در با است ولی بی با است. نکال و نقش را و فانی و نزال نقش را صفائی است
 ولی اینک بعمل خیری رضای مجرب بدست و صد مقصود دست آورده شود. زیرا که دنیا بنظر اهل عیاش
 خوابی نی نی که در واقع سر برانی است، هر روزه دنیا و اجل بساط حیات یکی را طلی و تجسم اعمال نیز در
 پیات :

طست است این سپهر زمین خایه ای که هر طمشت نمایندگان تری بداند

و نعم ما قال :

ما یم نظر اگان افلاک ز این چه بسز و مهره خاک

کاین چه مهبت تا بجایند سیکر عیسر میگشایند

بنای علی بنی حاضر شد حاج المنعوت و نقل ساخت فلان باغ رابع الاراضی علی آراضی
 به ملا صفر مصیغه معموده علی باقره الشارح الصانع منیا جاری گردید. والسلام ۱۰

یکی دیگر از
 مکتوبات فاضل جمعی

گلستان سعدی، و صاف الحضرة و دره نادره پیروی
 نموده است. همچنین لطافت طبع قائم مقام فراهانی
 که با نویسنده هم دوره بوده است مورد توجه و توصیف
 وی قرار گرفته است.

کتاب منشآت دارای ۳۷۴ صفحه است که متن
 اصلی کتاب ۱۱۶ صفحه و به صورت خطی، قبلاً چاپ
 افست شده است. بقیه صفحات را فرهنگ لغات،
 اصطلاحات، احادیث و اعلام تشکیل می دهد. از
 مجموع صفحات متن ۷۳ صفحه نثر و بقیه بصورت
 نظم می باشد. بخش منثور کتاب شامل ۴۹ فقره نامه،
 مقامه، سفرنامه و تسلیت نامه می باشد که نویسنده خود
 یا از سوی دیگران به دوستان و حکام محلی نوشته
 است. این نوشته‌ها از نظر ظاهر و محتوا دارای
 ویژگی‌هایی است که برخی از آنها ذیلاً می آید.

الف) صناعات لفظی، معنوی و بدیعی: سبک
 نوشتاری کتاب در قالب سجع، مشحون از صناعات
 ادبی از قبیل ایهام، ابهام، تلمیح، کنایه، استعاره، تشبیه و
 اشاره، تجنیس، ترصیح، توشیح، حذف، قلب، تسهیم،
 تضاد، تضمین، مبالغه، لف و نشر، مراعات نظیر، نغز و
 غیر منقوط می باشد که با شیوه‌ای بدیع و در کمال
 ظرافت مورد استفاده قرار گرفته اند.

ب) اشارات و اصطلاحات عرفانی، فلسفی و
 منطقی: بکار بردن این اصطلاحات و اشارات به تناسب
 محتوای نامه‌ها و نوع مخاطب از روشهای بدیع و
 نشان دهنده ذوق و اشراف نویسنده بر موضوعات
 مختلف است.

ج) استفاده از احادیث، روایات و امثال و حکم در
 موجز نگاری و اجمال نویسی: رعایت اختصار و
 مجمل نویسی از ویژگی‌هایی است که در بسیاری از
 نوشته‌های کتاب اعم از نثر و نظم لحاظ شده است. این
 وجه در یکی دو نامه بی نقطه در متن کتاب بوضوح آمده
 است.

البته کتاب منشآت از نظر چاپ و تنظیم دارای
 نواقصی است که در چاپهای بعدی قابل اصلاح خواهد
 بود.

کتاب منشآت فاضل جمعی در سال ۱۳۷۱
 خورشیدی با مقدمه و توضیحات آقای هیبت الله مالکی
 و خط نستعلیق نگارنده این مقاله، توسط انتشارات کویر
 به چاپ رسید. نگارش زندگی نامه فاضل جم و بررسی
 سبک ایشان در نظم و نثر و توضیحات و حواشی اعم
 از فرهنگ لغات، فرهنگ اعلام، فهرست آیات (همراه
 ترجمه) و فهرست احادیث و اسناد عربی، اقدام ارزنده‌ای
 است که توسط دوست فاضلم جناب هیبت الله مالکی
 در این چاپ مد نظر قرار گرفته است.

تعزیه و روضه خوانی است که با نثری شیوا به نگارش
 درآمده و در گذشته بیشتر مورد استفاده خطبا و
 روضه خوانان منطقه جم قرار می گرفته است.

۵- کتابی دیگر در علم منطق تالیف کرده است.
 در بین آثار فوق فقط کتاب منشآت به زیور طبع
 آراسته شده است. منشآت کتابی است با مایه ادبی که
 با نثر مسجع نوشته شده است. احاطه نویسنده به
 ادبیات فارسی و عربی این کتاب را در ردیف آثاری چون
 منشآت خاقانی، منشآت قائم مقام فراهانی، منشآت
 فرهاد میرزا معتمدالدوله، بهارستان جامی، پریشان
 قانی، و صاف الحضرة عبدالله بن فضل الله شیرازی،
 دره نادره میرزا مهدی خان استرآبادی و امثال آن که
 همگی در سبک گلستان سعدی نوشته شده قرار داده
 است. سبک نگارش منشآت فاضل متنوع است. در
 برخی موارد به طوری که خود نویسنده قید نموده از

قابل استفاده می باشد. بیشتر نویسندگان که فاضل را
 معرفی نموده اند فقط از کتاب جام جم نام برده اند.

۲- منشآت

این کتاب شامل نامه‌ها، تسلیت نامه‌ها و مقامه‌ها و
 در پایان مجموعه اشعار اعم از قصائد، قطعات غزلیات،
 دوبیتی‌ها، رباعیات، مثنویات و مواد تاریخ است.

۳- تحفة الخوانین

این کتاب در علم نجوم نوشته شده است ولیکن
 هیچ نسخه‌ای از آن در دسترس نمی باشد و احتمال دارد
 نسخه اصلی آن در اختیار یکی از خانواده‌های جمی
 باشد که به طور عاریه از خانواده فاضل گرفته ولی
 برگشت نداده باشند. به طوری که ذکر شده است فاضل
 در مقدمه این کتاب شرح حال خود را نوشته است.

۴- خون التواریخ

این اثر شرح وقایع قیام عاشورا و شامل مجالس